

УДК 811.112.2'373.7

НАТАЛІЯ МАХОНІНА

(Горлівка)

МОДИФІКАЦІЯ ЕМОТИВНОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ПОТРЕБИ ЕВФЕМІЇ: ТАБУ ПРИСТОЙНОСТІ

Ключові слова: фразеологізм, субституція, евфемізм, емотивність.

Інтерес лінгвістичної громадськості до такого аспекту теорії номінації, як здатність мовних одиниць різних рівнів виражати емоції, став поштовхом для систематичних студій емотивності. Фразеологія, одиниці якої «об'єднані загальною функцією й призначенням ... дати предмету емоційно-експресивну характеристику» [6, с. 48], виглядає як найбільш сприятлива царина для такого типу досліджень. Необхідністю розмежовувати, диференціювати або експресивніше виражати емоції можна пояснити і компонентні заміни всередині фразеологічних одиниць (далі – ФО). Мета цієї роботи – дослідити вплив семантичної субституції, викликані потреби евфемії, на емотивні характеристики похідних фразеологізмів.

Як багатоаспектне явище, тісно пов'язане з різнохарактерною лінгвістичною проблематикою, евфемія вже майже півтора століття (у 1880 р. німецький лінгвіст Г. Пауль вперше виділив евфемізми у схемі семантичних заміни), розглядається під різними лінгвістичними кутами. Наприклад, предметом синхронічних і діахронічних досліджень цієї галузі на матеріалі різних мов стали причини і види табування (Д.К. Зеленін, Д.Д. Фрезер). Соціолінгвістичні і лінгвістичні параметри евфемізмів, зокрема їхні тематичні, семантичні і структурні особливості, розглядалися Н.М. Бердовою, А.М. Кацевим та В.П. Москвіним. Л.С. Турганбаєвою вивчалася їхня функціональна спрямованість, К.М. Торопцевою – співвідношення явищ евфемії та політкоректності. Останнім часом поширилася тенденція розглядати евфемію в зіставленні з дисфемією (К. Allan / К. Burrige, Т.С. Бушуєва). Цікавими є також дослідження евфемії, представлені в роботах з проблематики лексичного значення (Ю.Д. Апресян, І.В. Арнольд, В.М. Телія, Д.М. Шмельов, К. Erdmann, W. Schmidt, T. Schippan) та теорії номінації (В.Г. Гак, В.М. Телія). Окремі лінгвісти (В.І. Гаврись, М.В. Гамзюк) досліджували евфемію як один із засобів вторинного фразотвору. У запропонованій статті в межах останньої концепції вивчається зв'язок між субституцією фразеологічних компонентів, викликані потреби евфемії, та емотивними характеристиками фразеологізмів.

У кожній мові є поняття, які принципово не вербалізуються або вербалізуються тільки одиницями, забороненими внаслідок низки причин. Їхня заміна узуальними (або okazіональними) непрямими найменуваннями обумов-

люється табуваністю денотату. С. Ульман ділить мовні табу, в залежності від психологічної вмотивованості, на три групи: табу страху, табу пристойності та табу делікатності [8].

Сфери табування схильні до мінливості в часі. Табу страху зі зрозумілих причин (забобонний страх первісних людей через обмеженість власних сил) є найстарішим рушієм мовних і мовленнєвих заборон. Одне з перших табу було накладено на назви тварин, з якими плем'я перебувало у кровній спорідненості, тому їхні справжні імена часто замінювали описовими прикметниками на позначення основної характеристики тварин. Наприклад, давні германці боялися називати ведмедя його справжнім ім'ям, а замість нього вживали слово «бурий» (mhd., ahd.: brūn), звідси й німецьке Bär («ведмідь»). Однак, «з розвитком цивілізації табу страху стало зустрічатися все рідше і рідше, табу делікатності й особливо табу пристойності з розвитком вищих моральних норм і тонших форм соціальної поведінки... – все частіше і частіше» [8, с. 283].

Виходячи з того, що евфемізми є «способом непрямого, перифрастичного і при цьому пом'якшувального позначення предмету» [4], закономірно зробити наступний висновок: хоча вплив на емотивні характеристики мовної одиниці є лише побіжною метою евфемії, модифікації емотивності (емотивного тону, оцінності, інтенсивності вираження емоцій) є закономірним наслідком евфемістичних процесів. Найбільш наочне все розмаїття емотивних модифікацій можна спостерігати в результаті евфемії, побудованої на табу пристойності.

І.О. Бодуен де Куртене одним з перших відмітив, що значну роль у процесі зміни мови відіграє такий фактор, як «вплив на неї поступово зростаючої ввічливості та лестошів» [2, с. 123]. Дійсно, у міру того, як стають витонченішими форми побуту людини, прямі позначення певних предметів та явищ починають уважатися одіозними і виганяються з мови, особливо з її літературного варіанту. Вже середньовічне рицарство уникає в куртуазній поезії прямих позначень статевих органів. Мовна манірність в аристократичних салонах XVI-XVII століть – також данина табу пристойності. Розквіт евфемії припадає на мову XIX століття, що пов'язано із взаємодією двох сприятливих факторів: стабілізації культури (момент найбільшого потягу суспільства до пристойності) та появою і розвитком нового соціального шару – міщанства. Дослідники відмічають особливу схильність до вживання й утворення евфемізмів саме представниками середнього класу через їхнє бажання підвищити свій соціальний статус, для чого треба позбавлятися грубих виразів й висловлюватися підкреслено делікатно. Табу пристойності значним чином регулює і сучасну мовну поведінку.

Табу пристойності є характерним для наступних сфер:

1. Тіло людини й окремі його частини. Так, на ґрунті фразеологізму *bewaffnet bis an die Zähne* (букв. «озброєний до зубів») внаслідок повної субституції утворилась евфемістична одиниця *abgerüstet bis auf die Haut* зі значенням «абсолютно голий» (букв. «розброєний до шкіри»). Заміна компо-

нентів не лише викликала кардинальну зміну денотативного значення, але й уплинула на емотивний тон похідної одиниці: серйозне ставлення було витіснене жартівливістю.

Людський «низ» досить важко «культурно» вербалізується в мові, але це поняття є вельми поширеним і вимагає також якогось позначення. Фразеологізм *j-m Feuer unter dem / den Hintern machen* (букв. «піддати вогню під сідниці») зазнав перетворення на *j-m Feuer unter dem / den Frack machen* (букв. «піддати вогню під фрак») для завуалювання іменування сідниць, при цьому значення ФО не змінилося («підхльостувати когось, примушувати більше мобілізувати власні сили»), однак, грубість перетворилася на фамільярність, внаслідок чого похідна одиниця позбавилася відтінку фрустраційності.

Емотивне «пом'якшення» значення спостерігається і в наступній серії евфемістичних субституцій:

Du kannst mich am Arsch lecken! (букв. «можеш лизнути мене у дупу») >

1) Du kannst mich am Abend besuchen! (букв. «можеш відвідати мене ввечері»);

2) Du kannst mir am Abend begegnen! (букв. «можеш зустріти мене ввечері»);

3) Du kannst mich am Abend treffen! (букв. «можеш зустріти мене ввечері»);

4) Kannst mich neunundneunzigmal – ungeschoren lassen (букв. «можеш мене дев'яносто дев'ять раз – у спокої залишити»);

5) Kannst mir den Buckel küssen, wo die Haut ein Loch hat! (букв. «можеш мені спину поцілувати, там, де на шкірі дірка»);

6) Kannst mich küssen, wo ich schön bin / wo der Buckel ein Ende hat (букв. «можеш мене поцілувати, де я вродливий / спина закінчується»);

7) Kannst mir den Buckel 'runterrutschen (букв. «можеш мені по спині поковзати»);

8) Du kannst mir den Buckel kratzen! (букв. «можеш мені спину почесати»);

9) Kannst mir den Zucker vom Kuchen lecken! (букв. «можеш мені цукор з пирога злизати»);

10) Du kannst mich als Briefmarke betrachten! (букв. «можеш вважати мене поштовою маркою»);

11) Leck mich am Arsch! > Küss mir den Ellenbogen (букв. «поцілуй мені лікоть»);

12) Leck mich am Arsch! > Leck mich am Ärmel! (букв. «поцілуй мені рукав»).

При цьому фразеологізми № 5-11 можна розглядати як евфемістичне описування, оскільки комуніканту пропонується або злизати з пирога цукор (9), або наклеїти поштову марку – для цього їй знов-таки треба лизнути (10); також нікому ніколи не спаде на думку цілувати лікоть (11) або спину (5-8). Проте, найоригінальнішу спробу камуфлювання цього ж денотату демонструє ще не згадана ФО *Götz von Berlichingen!* («Гец фон Берліхінген»). Підґрунтям для

її створення став натяк на чи не найвідомішу цитату з однойменного твору Й. В. Гете: *Er kann mich im Arsch lecken!* (букв. «він може лизнути мене в дупу»). Завдяки субституції змінилося й стилістичне маркування – грубо-лайливе на фамільярне, а емоції роздратування та гніву стали виражатися з меншою силою.

Всі вищеперераховані трансформації базової ФО *Du kannst mich am Arsch lecken!* є демонстрацією глибинної евфемії. Вона, на противагу поверховій (фонетичній) евфемії, зазвичай, спрямована на комплексний ефект: стовідсотково завуальовує денотат, а через зникнення обценного компонента пропадає й «низька» маркованість фразеологізму, пом'якшується інтенсивність вираження емоцій.

2. Фізіологія. Сфери задоволення природних потреб евфемія торкнулася однією з перших, оскільки згадування про певні фізіологічні процеси вважалося і вважається у багатьох суспільствах непристойним, унаслідок чого виникають побутові евфемізми (термін Б.О. Ларіна). Наприклад, первісно стійкий вираз *seine Notdurft verrichten* (прибл. «відправляти природну потребу») був як раз таким побутовим евфемізмом, але у зв'язку з тим, що в діяchronії у будь-якому евфемізмі відбувається пейоративна зміна значення, яка призводить до випадіння цієї мовної одиниці з евфемістичної лексики й переходу в розряд прямих найменувань [1, с. 4; 7, с. 9], компонент *Notdurft* набув саме тих рис, що планувалося замаскувати. Потреба в новому евфемізмі, який характеризувався би позитивністю значення, у тому числі й емотивного, викликала появу ФО *[s]ein Bedürfnis verrichten* (прибл. «відправляти потребу»), не забарвленою відтінком грубості. Подібний тільки що описаному зсув у емотивному значенні спостерігається й у ФО: *das / sein Kartoffelwasser abgießen / abschütten* (букв. «віддливати / зливати воду з(і своєї) картоплі», тобто «спорожняти січковий міхур») > *die Kartoffeln abgießen* (букв. «зливати картоплю»).

Німецька мова належить до анально-екскрементального типу обценності [5], тому велика кількість ФО містить непристойні компоненти, пов'язані саме з певними фізіологічними процесами. Фразеологізми з подібними складовими мають високий ступінь виразності, але незручні у спілкуванні, тому у практиці комунікації заборонені слова потребують заміни, проте, не на шкоду експресивності. При створенні ж евфемістичних субститутів для лайок з метою, не вимовляючи грубого або неприємного слова, все таки дати зрозуміти співбесідникові, про що йдеться, найчастіше використовуються звукові аналогії: *So eine Scheibe!* (букв. «от же ж лайно!») > *So eine Scheiße!* (букв. «от же ж шайба!»). В емотивному вигуку кінця XIX століття *Schît, seggt Kath (Scheiße, sagt Kath)*, є два вульгаризми. Один з них – *Kot* (букв. «лайно») – був замінений на жіноче ім'я *Kath(arina)* з метою пом'якшення значення виразу та створення своєрідного каламбурного ефекту, другий компонент субституції не зазнав, оскільки це призвело б до неможливості співвідношення прямого й непрямого найменувань у фразеологізмі. Фонетичний принцип є характерним і для ФО: *j-n, etw. durch die Kacke ziehen* (букв. «протяги когось, щось через лайно», тобто «виставити кого-небудь у смішному вигляді, висміяти») > *j-n, etw. durch*

den Kakao ziehen (букв. «протяги когось, щось через какао»). Цікавим при використанні фонетичних евфемізмів (незалежно від того, чи вони побудовані на фонетичній алюзії, чи на фонетичному перекрученні) є те, що, хоча базове слово у похідній одиниці досить легко вгадується, сам «новотвір» дозволяє комунікатору виразити сенс, еквівалентний сенсу забороненого поняття, й уникнути при цьому негативної реакції адресата (образи, страху, обурення, гніву), що досягається, у тому числі, завдяки зменшенню градусу вираження грубості й фрустрації у похідному фразеологізмі порівняно з вихідним.

3. Статеві відносини та все, що з ними пов'язане, наприклад, вагітність: *der [Klapper]storch hat j-n ins Bein gebissen* (букв. «(білий) лелека вкусив когось за ногу») > *der [Klapper]storch hat angerufen / geläutet* (букв. «(білий) лелека подзвонив (по телефону) / (у двері)»). У вихідній одиниці (кінець XIX століття) відображені ще давньогерманські уявлення про можливість народження з ноги, закріплені далі фольклорною традицією – казками, прислів'ями: *Der Storch hat die Mutter ins Bein gebissen* (букв. «лелека вкусив матір за ногу»). На даному етапі одиниця виглядала архаїчно, тому потребувала модифікації, яка відновила б образність, що вже почала стиратися, а разом з нею й емотивність.

Субституція компонентів у евфемістичних ФО може бути спрямованою й на модифікацію оцінки у фразеологізмі, наприклад: *andere Fachschaft* > *andere Fakultät*. Вихідна одиниця на позначення нетрадиційної сексуальної орієнтації об'єкта (букв. «бути з іншого об'єднання (чи то спеціалістів, чи то студентів)») вирізнялася неоднозначністю, розмитістю смислу, похідна ж, апелюючи до виразу *Fakultäten und Fachschaften* (факультети та відділення (університету), чіткіше виражає денотат та ставлення до нього (букв. «бути навченим не там, де всі»).

Таким чином, у більшості випадків заміна табуйованих слів на нейтральні «сприяє зменшенню інтенсивності (курсив наш. – М.Н.) вираження емоцій у похідних одиницях, оскільки базове предметно-логічне значення не зазнає суттєвих змін навіть у випадку повної заміни лексичних компонентів» [3, с. 209-210]. Коли ж при субституції компонентів ФО відбувається зсув у денотативно-сигніфікативному значенні, це викликає зміни в оцінності й емотивному тоні, що уявляється цілком логічним, якщо розглядати евфемізми як різновид *doublespeak* (термін з роману Дж. Оруела з «1984») – мови, яка віддзеркалює реальність дещо іншою, ніж вона є насправді [9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердова Н. М. Эвфемизмы в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Н. М. Бердова. – К., 1981. – 20 с.

2. Вавилова Л. Н. И. А. Бодуэн де Куртенэ об эвфемизации речи как одном из факторов развития языка / Л. Н. Вавилова // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность, (Казань, 11–13 декаб. 2003 г.) : труды и материалы : в 2 т. / под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева.

– Казань, 2003.– Т. 1. – С. 123–124.

3. Гамзюк М. В. Эмотивный компонент значения у процессе створення фразеологических единиц: на материале немецкой речи : монография / М. В. Гамзюк. – К. : Вид. центр КДУ, 2000. – 256 с.

4. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи [Электронный документ] / Л. П. Крысин // Русистика. – Берлин, 1994. – № 1–2. – С. 28–49. – Режим доступа к ст.: <http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm> – Дата обращения : 06.02.2013.

5. Мокиенко В. М. Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное / В. М. Мокиенко // Русистика. – Берлин, 1994. – № 1/2. – С. 50–73.

6. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 283 с.

7. Прудывус А. Н. Эвфемизмы в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / А. Н. Прудывус. – СПб., 2006. – 17 с.

8. Ульманн С. Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в зарубежной лингвистике : [сборник / отв. ред. Б. Успенский]. – М., 1970. – Вып. 5.– С. 250–299.

9. Ророва Е. Euphemismen in der politischen Sprache (im Rahmen) [Электронный ресурс] / Ekaterina Popova // Materialien zum Hauptseminar Tabudiskurse von Prof. Dr. Hartman Schröder. – Wintersemester 1998/99. –Режим доступа до статті : http://www.kuwi.europa-uni.de/de/lehrstuhl/sw/sw2/forschung/tabu/weterfuehrende_informationen/studentische_arbeiten/Euphemismen_Politik.pdf – Дата звертання : 06.02.2013.

НАТАЛЬЯ МАХОНИНА

МОДИФИКАЦИЯ ЭМОТИВНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА И ПОТРЕБНОСТИ ЭВФЕМИИ: ТАБУ ПРИСТОЙНОСТИ И ДЕЛИКАТНОСТИ

Целью исследования является рассмотрение влияния семантической субституции, вызванной потребностями эвфемии, на эмотивные характеристики базовой и производной фразеологических единиц. В статье рассматриваются случаи эвфемии, причинами которых стало табу пристойности.

Ключевые слова: фразеологизм, субституция, эвфемизм, эмотивность.

NATALIA MAKHONINA

EMOTIVITY MODIFICATION OF GERMAN PHRASEOLOGICAL UNITS AND NEEDS OF EUPHEMISATION: TABOO OF DECENCY

The aim of the research is to study the influence of semantic substitution (caused by euphemisation) on emotive characteristics of basic and derived idioms. This article focuses on euphemisation based on taboo of decency.

Key words: idiom, substitution, euphemism, emotivity.

Одержано 27.02.2013 р.